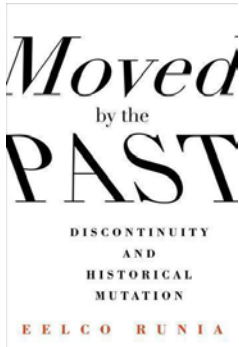

Boekbesprekingen

Eelco Runia, *Moved by the Past: Discontinuity and Historical Mutation*, Columbia University Press, New York 2014, ISBN: 9780231168205, 264 pag., ca €38,99.

Nadenken en filosoferen over de betekenis van het verleden is iets waar tijdens de studie Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen grote waarde aan wordt gehecht. Over het algemeen zijn er binnen de filosofische tak van de geschiedschrijving twee verschillende deeldisciplines te herkennen. Allereerst is er de speculatieve geschiedfilosofie, waar vanuit een verheven perspectief wordt gereflecteerd op, en betekenis wordt gegeven aan, datgene wat zich daadwerkelijk in het verleden (*res gestae*) heeft afgespeeld. De kritische geschiedfilosoof, daarentegen, houdt zich voornamelijk bezig met het bestuderen van de rol die de historicus heeft in het schrijven en begrijpen van de geschiedenis (*historia rerum gestarum*). Sinds het uitkomen van Hayden White's *Metahistory* (1973) heeft de kritische stroming binnen de geschiedfilosofie de overhand.¹ Niet langer werd er gespeculeerd over een mogelijke betekenis van het verleden. De zoektocht naar de motor die de geschiedenis voortbeweegt werd gestaakt. Onterecht, zo meent Eelco Runia. In zijn boek *Moved by the Past: Discontinuity and Historical Mutation* pleit hij voor een terugkeer naar de speculatieve geschiedfilosofie en gaat hij op zoek naar een antwoord op de 'grote vragen' van de geschiedenis.

In een raamvertelling opgebouwd uit negen min of meer op zichzelf staande hoofdstukken beschrijft Runia in *Moved by the Past* hoe de speculatieve geschiedfilosofie weer relevant kan worden. In de eerste acht hoofdstukken laat hij zien hoe het verleden onbewust als 'Aktuelle Macht' door kan werken in het heden. Runia's 'Presence concept' speelt hierin een belangrijke rol.² *Presence*, zo schrijft Runia, is het direct in contact zijn met de 'werkelijkheid': het is de drang om op te gaan in de stroom van ervaringen. Dit klinkt misschien geheimzinnig, maar aan de hand van drie voorbeelden wordt dit idee in de overige hoofdstukken tastbaarder gemaakt. Het eerste voorbeeld is wat Runia zijn 'Abba-sensatie' noemt: wanneer hij

per toeval een documentaire over de popgroep Abba kijkt, verrast Runia zichzelf wanneer hij beseft dat hij tot tranen toe is ontroerd. Hoewel hij in het verleden niets met de muziek van Abba had, en het dus geen deel uitmaakte van zijn identiteit, kon het hem in het heden toch sterk ontroeren. Volgens Runia was *juist* het feit dát het geen deel uitmaakte van zijn identiteit dat ervoor heeft gezorgd dat het verleden hem zo heeft kunnen raken; tijdens het kijken van de documentaire werd hij geconfronteerd met een aspect uit zijn verleden waarvan hij voorheen niet bewust was dat het een deel van hem uitmaakte. Als een verstekeling kan het verleden zodoende onbewust met ons meereizen en ons op ieder gegeven moment verrassen.

Het tweede voorbeeld is Runias verhandeling van het Srebrenica-rapport, waarin hij laat zien hoe de historici die aan dit NIOD-rapport werkten onwetend de gebeurtenissen die zij bestudeerden opnieuw voortbrachten. In plaats van te analyseren waarom de Dutchbat er niet in slaagde de strategie van 'afschrikken door aanwezigheid' vorm te geven, begonnen de NIOD-historici zelf 'af te schrikken door aanwezigheid'. Ze namen blocking positions in en bouwden zelf als het ware een soort enclave op de derde verdieping van het instituut. Het toont aan dat het verleden ons kan overmeesteren zonder dat we ons daarvan bewust zijn. Het derde fenomeen dat door Runia wordt beschreven, de 'herhalingsdwang' die op het terrein van de geschiedenis plaatsvindt, sluit hierop aan. Historische gebeurtenissen, zo stelt Runia, kunnen op zo'n onweerstaanbare manier aanwezig zijn in het heden dat ze ons mensen gebruiken als hun materiaal, in plaats van andersom. Het vernieuwende van deze kijk op de geschiedenis is dat het in gaat tegen het idee dat historici bepalen hoe het verleden eruit ziet en dat het passieve verleden geen macht heeft over de historicus. Runia demonstreert dat de mens wel degelijk door zijn verleden kan worden voortbewogen.

In het laatste hoofdstuk begint Runia dan eindelijk met het speculeren over een mogelijke zin van het verleden. In dit hoofdstuk probeert Runia het mechanisme dat achter de menselijke culturele evolutie zit te doorgronden. Dit doet hij door zijn theorie op te hangen aan de discontinuïteiten van de geschiedenis. Runia treedt hierdoor in de voetsporen van bekende denkers als Giambattista Vico, Friedrich Schiller en Jacob Burckhardt, voor wie het verleden een reeks van ontzagwekkende metamorfosen is. Zo noemde Schiller de geschiedenis het overweldigende drama van de verandering, een opeenvolging van destructie en creatie, waarbij de mens zichzelf blootstelt aan zijn eigen ondenkbare en angstaanjagende handelingen om zodoende te

vorderen in de tijd.³ Van deze verbijsterende momenten van verandering, waarin de mens zichzelf dwingt aan te passen, wil Runia rekenschap geven.

Volgens Runia heeft de mens zichzelf meester gemaakt over de natuur; de natuurlijke selectie vormt in de menselijke evolutie geen bedreiging meer. De mens is zodoende zijn eigen omgeving geworden, die tot uiting komt in zijn cultuur. De mens heeft onbewust geleerd dat het voordelig is om zo nu en dan een catastrofe op zichzelf los te laten om op die manier culturele verandering teweeg te brengen. Zulke catastrofes, de discontinuïteiten van de geschiedenis, creëren een andere culturele omgeving waaraan de mens zich vervolgens moet aanpassen. Het originele van deze kijk op de discontinue gebeurtenissen uit het verleden is dat de zogenaamde catastrofes (denk bijvoorbeeld aan de Franse Revolutie) niet als oplossingen voor bestaande problemen moeten worden gezien, maar juist als gebeurtenissen die alleen maar problemen creëren. Deze gebeurtenissen creëren voldongen feiten die niet teruggedraaid kunnen worden. De mens moet zich aanpassen en wordt gedwongen de voldongen feiten waar te maken en na te leven.

Door zijn visie op het verleden te verweven met theorieën uit de psychologie, referenties naar literaire werken, en observaties voortkomend uit zijn persoonlijke ervaring, zorgt Runia ervoor dat zijn boek vol zit met kleurrijke en levendige beschrijvingen. *Moved by the Past* is daarom een zeer aantrekkelijk voorbeeld van hedendaagse speculatieve geschiedschrijving. Door de focus te leggen op de vraag hoe de mensheid het nieuwe voorbrengt, verlaat Runia het postmoderne paradigma waarin taal de basis is van alles. Voor Runia gaat de daad vooraf aan het woord. Eerst is er de daad, pas daarna probeert de mens grip te krijgen op zijn eigen handelingen door over zijn schouder terug te kijken naar datgene wat hij heeft gecreëerd. Runia's kijk op de geschiedenis vloeit daarom voort uit het credo van Goethe '*Im Anfang war die Tat*'.⁴

Toch wordt de thematische samenhang van het boek als geheel soms verstoord doordat de essays onafhankelijk van elkaar geschreven zijn. De lezer krijgt hierdoor het gevoel dat hij dingen dubbel leest, doordat sommige begrippen en ideeën in verschillende hoofdstukken aan bod komen en daardoor meerdere malen worden uitgelegd. Ook doet het af aan de nieuwigheid van het boek, omdat het overgrote deel van de hoofdstukken al eens eerder – zij het in een andere vorm – is verschenen. Dit maakt *Moved by the Past* voor historici echter niet minder relevant. Integendeel, deze raamvertelling van Runias ideeën dwingt de historicus zijn veilig

Boekbesprekingen

opgebouwde vestiging te verlaten, om vervolgens te gaan speculeren en zichzelf te vernieuwen.

Jilt Jorritsma

Notes

1. E. Runia, *Moved by the Past: Discontinuity and Historical Mutation* (New York: Columbia University Press, 2014), 50.
2. Het “Presence” hoofdstuk is een bewerking van een al eerder verschenen essay: E. Runia, “Presence,” *History and Theory* 45 (2006): 1-29.
3. F. Schiller, “Über das Erhabene,” in *Sämtliche Werke* 4, ed. P.-A. Alt, A. Meier, en W. Riedel, 5 vols. (Munich: Hanser, 2004), 802.
4. ‘In den beginne was de daad.’

Volker Ullrich, Adolf Hitler Deel 1: De jaren van opkomst 1889-1939, Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij De Arbeiderspers, 2014, ISBN: 9789029589536, 960 pag., €49,95.

Aan de niet aflatende stroom publicaties over Hitler en zijn entourage is recentelijk het eerste deel van een tweedelige biografie toegevoegd van de hand van de Duitse historicus en journalist Volker Ullrich (1943-). In de inleiding stelt Ullrich dat, hoewel er hele bibliotheken over alles wat met het Derde Rijk te maken heeft zijn volgeschreven en vele biografieën over Hitler het licht hebben gezien, er slechts vier biografieën over Hitler zijn 'die werkelijk betekenisvol en en steeds weer inspirerend kunnen worden genoemd' (p. 8), namelijk die van Konrad Heiden (1936), Alan Bullock (1952), Joachim Fest (1973) en Ian Kershaw (1998 en 2000). Ullrich rechtvaardigt zijn biografie met de argumenten dat de talloze nieuwe publicaties die na het jaar 2000 het licht hebben gezien en de nog niet eerder voor het voetlicht gebrachte archiefstukken, nieuwe inzichten bieden in Hitlers persoonlijkheid.

Ullrich wil in zijn biografie, in tegenstelling tot de meeste van zijn illustere voorgangers, de nadruk leggen op Hitlers persoonlijkheid en daarbij veel wijdverbreide veronderstellingen ontkrachten, dan wel nuanceren. Een voorbeeld hiervan is het wijdverbreide idee dat Hitler in geen enkel opzicht een privéleven had. Dit levert hoofdstuktitels op als 'Hitler en de vrouwen' en 'de mens Hitler'. Deze nadruk op de persoon Hitler blijft echter niet beperkt tot de desbetreffende hoofdstukken; Ullrich schrijft namelijk het gehele boek vanuit dit perspectief. Daarbij schroomt hij niet om kwaliteiten aan Hitler toe te schrijven die een positieve connotatie hebben. Zo stelt Ullrich op overtuigende wijze vast dat Hitler over drie belangrijke kwaliteiten beschikte die zijn politieke successen (deels) kunnen verklaren: Hitler was een voortreffelijk redenaar, een indrukwekkende toneelspeler en beschikte over een uitstekend geheugen. Ullrich wijst in zijn biografie meerdere malen op het minderwaardigheidscomplex dat Hitler met name ontwikkelde doordat hij twee keer werd afgewezen voor de Academie voor Beeldende Kunsten

Boekbesprekingen

in Wenen (in 1907 en in 1908). Als gevolg hiervan zou Hitler zijn gehele leven een permanente afkeer hebben gehad van intellectuelen; dit minderwaardigheidscomplex uitte zich bijvoorbeeld wanneer hij zich begaf in adellijke kringen. De parvenu Hitler wist zich hier vaak moeilijk een houding te geven en maakte in smoking op velen een koddige indruk. daartegenover wist Hitler al gedurende de jaren twintig indruk te maken op enkele families die zich in hogere maatschappelijke kringen begaven; bij de familie Bruckmann (uitgever), familie Bechstein (pianobouwer) en familie Wagner (familie van de beroemde componist Richard Wagner) was hij kind aan huis. Via de salons van deze families kwam hij in contact met andere personen uit gegoede milieus, die later Hitler en zijn partij ondersteunden.

Ullrich toont in zijn werk overtuigend aan dat Hitler niet de voortdurend schreeuwende, schuimbekkende demagoog was zoals hij vaak wordt gerepresenteerd. Integendeel, Hitler verloor zelden zijn zelfbeheersing en als hij al aan dit beeld voldeed dan was dat vooral een kunstig staaltje acteren. Een andere belangrijke eigenschap van Hitler was dat hij in staat was om mensen, van ongeschoolde arbeider tot industriemagnaat, van boer tot (binnen- en buitenlandse) politicus, razendsnel feilloos te doorgronden. Op deze wijze wist hij niet alleen mensen aan zich te binden, maar ook van hen gebruik te maken op een voor hem zo gunstig mogelijke wijze. Deze eigenschap, gecombineerd met een door vrijwel alle partijen welhaast permanente onderschatting van de persoon Hitler en zijn partij, verklaart volgens Ullrich gedeeltelijk zijn benoeming tot Rijkskanselier op 30 januari 1933, maar bijvoorbeeld ook zijn buitenlandse successen gedurende de jaren dertig.

Hoewel er veel positiefs over de biografie te vermelden valt, zijn er een paar kleine minpunten. Ten eerste maakt Ullrich geen gebruik van paragrafen in de bij tijd en wijle omvangrijke hoofdstukken. Hierdoor komen de overgangen binnen een hoofdstuk soms uit de lucht vallen. Ten tweede haalt de overdaad aan citaten – overigens vaak van dezelfde personen – soms de vaart uit het verhaal.

Heeft Ullrich Hitlers persoonlijkheid in deze biografie ontrafeld? Geconcludeerd kan worden dat de auteur hier gedeeltelijk in geslaagd is. Op een overtuigende wijze toont de auteur aan dat Hitler een gecompliceerde persoonlijkheid was, die razendsnel van gezicht kon veranderen en veelvuldig acteerde. Hoewel Hitler zich graag tussen de mensen begaf en dan het liefst bij intimi, gaf hij zich zelfs bij hen zelden of nooit bloot en werd de tijd vooral gevuld met zijn urenlange monologen over uiteenlopende

onderwerpen. Interessant genoeg was het Eva Braun - vaak beschreven als Hitlers naïeve en onwetende maîtresse – die het op de Berghof (Obersalzberg) was toegestaan om Hitler hierin te onderbreken, ten einde hem aan tafel te krijgen voor de lunch, waarvoor de gasten soms ellenlang aan het wachten waren. Daarnaast hebben meerdere intimi van Hitler uiting gegeven aan hun verbazing hoe slecht zij Hitler eigenlijk kenden, ondanks de vele uren die zij, soms jarenlang, doorbrachten in zijn directe nabijheid. Hitler was wel veel aan het woord, maar toonde niet zijn persoonlijkheid. Juist deze gecompliceerde persoonlijkheid maakt het zo'n lastige opgave om een sluitende omschrijving van Hitler als persoon te geven.

Ullrichs eerste deel van zijn tweedelige biografie is een goede aanvulling op de omvangrijke historiografie rondom de historische persoon Hitler. Het eerste deel van de biografie eindigt vlak voor de ontkenning van de Tweede Wereldoorlog, waarmee dit dientengevolge als een cesuur wordt beschouwd. Ik ben van mening dat de auteur hier een verstandig besluit heeft genomen (de historicus John Lukacs is in *Hitler en de historici; De plaats van Adolf Hitler in de 20ste eeuw* (2008) dezelfde mening toegedaan). Het werk is vaardig geschreven, omvat een uitgebreid notenapparaat en een indrukwekkende hoeveelheid bronnenmateriaal. De omvang van het boek zal het vermoedelijk voor een beperkt publiek interessant maken (er zijn bovendien uitstekende beknopte biografieën beschikbaar, denk aan Sebastian Haffner, *Kanttekeningen bij Hitler* (1978/2002) en Willem Melching, *Hitler: opkomst en ondergang van een Duitse politicus* (2013)), desalniettemin is het zeer aanbevelingswaardig voor eenieder die geïnteresseerd is in de levensloop van de *persoon* Hitler. Nu met ongeduld wachten op het tweede deel.

Gert Westerhof